

ПРО ОДИН ПЛАТІЖ КІНЦЯ XIV СТ.

Робота присвячена численим згадкам літописів про виплату суми татарам 1399 р., після битви на р. Ворсклі. Робиться висновок, що сума могла бути зібрана в празьких грошах.
Ключові слова: Київ, Велике князівство Литовське, Вітовт, 1397 р., празькі гроші, рубль.

Значна частина літописів повідомляє про виплату киянами величезної суми грошей в якості відкупу від Тимур-Кутлука в 1399 р., після поразки русько-литовської армії на р. Ворсклі.

Білорусько-литовські літописи вказують, що «Кияне, видяче, же зле, трома тисячами рублей сребных грошей окупилися татаром [10, с. 76].

Ніконовський літопис називає суму відкупу в «3 тисячі рублів» для Києва і окремо «30 рублів» для Печерського монастиря [9, с. 174]. Никифорівський літопис визначає суму в 3000 «рублець литовских ...» [10, с. 31]. Такі ж дані наводяться в хроніці Биховця [14, с. 75].

У Густинському літописі сума визначається «тысячею червоныхъ» [8, с. 352].

Незважаючи на розбіжності у визначенні конкретних грошових засобів виплати, така увага різних літописів свідчить про історичні реалії цього повідомлення. Як достовірний факт це повідомлення літописців сприймається більшістю дослідників [3, с. 501–502; 4, с. 118; 11, с. 94; 15, с. 144], але в залежності від посилання на першоджерело називаються різні грошові засоби.

Отже, літописи подають три основні версії про виплату відкупу: в срібних грошах, в литовських рублях і в золотих монетах. В частині джерел визначення «литовських» відсутнє.

Для цього часу джерела згадують про виплати великих сум грошей у золоті, але це явище характерне для інших регіонів Європи. Не заперечуючи саму можливість відкупу у золоті, слід звернути увагу на дуже малу ймовірність такої події в Києві 1399 р. Термін «червоний» зустрічається в західноукраїнських джерелах, як епітет до «флоринів» та «дукатів», вже на початку XV ст., але на сторінках писемних джерел золоті монети починають часто згадуватися тільки з 40-х рр. XV ст. [6, с. 38–41].

На це вказує і відсутність зафіксованих знахідок з золотими монетами другої половини XIV – першої половини XV ст. [17, с. 23–53].

Для 90-х рр. XIV ст. – початку XV ст., джерела фіксують значні виплати великих сум у срібних злитках та празьких грошах на сусідньому Поділлі. Так за 20 000 грошів Вітовт віддав польському королеві частину Поділля 1394 р. [2, с. 138]. Досить часто празькі гроші згадуються в орденсько-литовських зносинах цього часу [16, с. 25–26, 960–977].

Як грошова і лічильна одиниця у XIII ст. з'являється «рубль» [1, с. 66].

Сучасні дослідники вважають, що литовський рубль у 1393 р. дорівнював 80 грошам, з кінця XIV ст. і до 1407 р. – 96 грошам, в 1407–1413 рр. – 100 грошам. Після 1413 р. грошово-вагова система Великого князівства Литовського мала наступний вигляд: рубль = 100 грошам = 1000 пенязям = 180 г срібла [1, с. 69; 12, с. 93].

Дослідники звертають увагу, що на українських землях Великого князівства Литовського рубль, як литовська лічильна одиниця, поширюється з кінця XV ст.

Часто у рублях визначається «вина» – штраф за порушення умов угоди, що для кінця XV ст. розглядається як данина традиції.

В більшості випадків писемні пам'ятки не називають державної приналежності монети рахованої на рублі. Спеціально робилось застереження у випадках, коли на рублі рахували не литовські, а інші монети, які на думку сучасних дослідників могли бути тільки празькими грошами.

1497 р. великий князь Литовський Олександр Ягеллон дозволив полоцьким дворянам користуватися бобровими гонами з умовою плати «по двести рублей грошей широких, рубль

по сту грошей в год» [6, с. 61–62].

Хоча співіснування різних рублів на території Східної Європи в XIV–XV ст. не є остаточно визначеним. Привертає увагу поширеність цього терміну у сусідній Молдавії вже в XIV ст. Під 1388 р. джерела згадують про позику Владислава Ягайла у молдовського воєводи Петра Мушата «4000 рублів фряжського сребра на три роки» [7, с. 210–211].

При аналізі монетних знахідок з Центральної України кінця XIV – першої половини XV ст. фіксується перевага двох основних компонентів грошового обігу – празьких грошів і джучидських дірхемів. З початку XV ст. в Києві і Київській землі з'являються литовські денарії, як постійний компонент в житлових і господарчих об'єктах, культурному шарі, тощо. Але, такі монети не відкладаються у скарбах, як правило присутні в одиничних екземплярах. Майже протягом всього XV ст. домінують празькі гроші, серед яких абсолютна більшість належить карбуванню Вацлава IV (1378–1419).

При аналізі знахідок празьких грошів з Східної Європи дослідники звертають увагу на значну перевагу празьких грошів Вацлава IV, останньої групи, карбованої після 1405–1407 рр. [13, с. 158].

На польських землях, навпаки, фіксується переважання празьких грошів перших емісій цього короля [18, с. 41–42].

На жаль, більша частина знахідок празьких грошів належить до XIX–половини XX ст. На сучасному етапі важко визначити до якого періоду, в межах тривалого правління Вацлава IV, належали празькі гроші. Але, надходження «європейської валюти» – празьких грошів до Києва вже в XIV ст. видається дуже реальним.

Джерела вказують, що саме кияни виплатили величезну данину Тимур-Кутлуку. Тобто сума була швидко зібрана серед мешканців міста зі звичайних обігових та відкладених грошей.

Білорусько-литовські літописи зазначають, що сума нараховувала «три тисячі рублів» срібних грошів. Крім празьких грошів в цей час і на цій території ні яких інших монет грошового гатунку не було. Тобто срібних грошів було зібрано на суму в три тисячі рублів. Якщо рахувати рубль в 96 грошів, то кияни зібрали дійсно величезну суму в 288 000 празьких грошів.

Скарбові матеріали (в більшості, на жаль, широко датовані XIV–XV ст.) показують наявність значної кількості таких монет у мешканців міста.

Це не означає, що сума була зібрана лише в такій монеті. Для другої половини XIV – початку XV ст. на території Центральної України празькі гроші зустрічаються в одних скарбових комплексах з золотоординськими дірхемами, що передбачає їх співвідношення (певно, 2:1).

Прикладом цьому може бути скарб 1902 р. з лікарняного двору Києво-Печерського монастиря. 1086 празьких грошів (вірогідно, Карла I та Вацлава IV) знаходилися разом із 1140 золотоординськими і генуезько-кримськими монетами. У складі скарбу відома угорська монета Людовіка Угорського (1370–1382) і галицько-руська – Владислава Ягайла (1386–1434). Цікаво, що серед визначених джучидських монет відомі дірхеми Тохтамиша (1380–1399) і Тимур-Кутлука (1395–1401) [5, с. 9–10].

Не виключено, що перед виплатою срібна маса з монет і можливо гривен була перелита у регламентовану і звичку форму великих виплат – срібні злитки. Подібно до тих, що виплачували підвладні князі ординцям в якості ординського виходу.

Термін «литовські», певно, фіксує початок утвердження нової русько-литовської грошово-лічильної системи на території включеної до володінь Вітовта після ліквідації удільних князівств. З кінця XIV ст. і до вокняжіння у Києві нащадків Володимира Ольгердовича в 1440 р. у Києві правили намісники Вітовта, князі Гольшанські. Саме місто перетворюється на опорний пункт литовської адміністрації на Півдні.

Відсутність чітко зафіксованих знахідок празьких грошів з кінця XIV ст. може пояснюватися багатьма факторами. Але, одним з них, можливо була і акумуляція грошових засобів для величезної виплати срібної маси в 1399 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бекцінеєў Ш.І. Грашовы сістэмы Вялікага княства Літоўскага / Ш.І. Бекцінеєў // Актуальныя пытаньня гісторыі Беларусі. – Мінск, 1992. – С. 63–73.
2. Білецька О. Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області / О. Білецька. – Одеса, 2004.
3. Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. / М.С. Грушевський. – К., 1999.
4. Клепатский П. Очерки по истории Киевской земли. Литовский период / П. Клепатский. – Біла Церква, 2007.
5. Козубовский Г.А. Находки монет 14–15 вв. на территории Киева / Г.А. Козубовский. – К., 1991.
6. Котляр М.Ф. Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIII ст. / М.Ф. Котляр. – К., 1981.
7. Огуй О. Таємничі “рублі фряжського срібра” та інші рублі на території молдавського князівства / О. Огуй // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2011. – Ч. 19. – С. 209–233.
8. ПСРЛ. – СПб., 1843. – Т. 2. Густынская летопись.
9. ПСРЛ. – СПб., 1897. – Т. 11. Патриаршая или Никоновская летопись.
10. ПСРЛ. – М., 1980. – Т. 35. Летописи белорусско-литовские.
11. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою / О.В. Русина. – К., 1998.
12. Рябцевич В.Н. О чем рассказывают монеты / В.Н. Рябцевич. – Минск, 1977.
13. Соболева Н.А. Хронология и области распространения пражских грошей на территории СССР / Н.А. Соболева // Numismatický sborník. – 1973–1974. – 13. – S. 153–165.
14. Хроника Быховца. – М., 1966.
15. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого князівства Литовського / Ф.М. Шабульдо. – К., 1987.
16. Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuania 1376–1430, wyd. A. Prochaska, Crakoviae, 1882 (Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia. – Т. VI.).
17. Kotlar M. Znaleziska monet z XIV–XVIII w. na obszarze Ukrainskiej SSR / M. Kotlar. – Wrocław, 1975.
18. Piniński J. Grosze czeskie: obieg na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego – podobieństwa i różnice / J. Piniński // Pieniądz i mennictwo Wiekiego Księstwa Litewskiego. – Białystok, 1987. – S. 37–42.

Козубовский Г. Об одном платеже конца XIV ст.

Статья посвящена многочисленным известиям летописей о выплате суммы татарам в 1399 г, после битвы на р. Ворскле. Делается вывод, что сумма могла быть собрана в пражских грошах.

Ключевые слова: Киев, Великое княжество Литовское, Витовт, 1397 г., пражские гроши, рубль.

Kozubowskyj G. On a certain payment of the end of XIV century.

The paper is devoted to the numerous chronicle evidences about of the pay a sum to Tatars in 1399, after the battle of Vorskla. A conclusion is made that a sum could be collected in Prague groats.

Key words: Kyiv, the Grand Duchy of Lithuania, Vitautas, 1397, Prague groats, ruble.

Одержано 23.04.2013